

**1941-1991 YILLARDA O‘ZBEKISTON SSRDA IMKONIYATI
CHEKLANGAN SHAXSLAR TA’LIMIDAGI O‘ZGARISHLAR VA
ISLOHOTLAR**

Guliston davlat universiteti
Psixologiya va ijtimoiy fanlar fakulteti
Tarix kafedrası stajyor-o‘qituvchisi
Salovat Galiyev

Annotatsiya: Maqolada, O‘zbekiston SSRda imkoniyati cheklangan shaxslar ta'limdagi olib borilgan chora-tadbirlar va ularning amaliy ijrosi haqida so‘z boradi. Bu davrda ham O‘zbekiston SSRda imkoniyati cheklangan shaxslar uchun maxsus maktablar, internatlar faoliyat yuritgan bo'lib bu boradagi islohatlari ijobiy baholash mumkin.

Kalit so‘zlar: demobilizatsiya, Xalq Ijtimoiy ta’minot komissarligi, imkoniyati cheklanganlarning ta’limi, nuqsoni bor bolalarni tarbiyalash

Ikkinchi jahon urushi SSSRda imkoniyati cheklangan shaxslarga oid masalani keskinlashtirdi. So‘nggi ma'lumotlarga ko‘ra, urush yillarida 3,8 millionga yaqin kishi jarohat va kasallik tufayli Qizil Armiya safidan demobilizatsiya qilingan, ulardan 2,6 millioni nogiron bo‘lib qolgan. Urushdan keyingi davrda mamlakatning barcha hududlarida, shu jumladan O‘zbekistonda ham turli darajadagi davlat muassasalari dastlab Vatan urushi nogironlarining hayotini tashkil qilishlari kerak edi. Kasallik va jarohatlarni hisobga olgan holda, sanatoriylar va maktab-internatlar, davolanish va dam olish joylari tashkil etilish zarur edi.

Urush yillaridayoq bunday shaxslarga ta’lim olishni yengillashtirish uchun ayrim chora-tadbirlar ko‘rildi. Jumladan, ayrim tofadagi kishilar: yaradorlik tufayli demobilizatsiya qilingan harbiy xizmatchilar, frontda halok bo‘lganlarning farzandlari hamda I va II guruh nogironlarining farzandlari, nogiron talabalar va o‘qituvchilarning farzandlari ta’lim uchun to‘lovdan ozod qilindi¹.

SSSR Xalq Komissarlari Sovetining 1942-yil 6-mayda qabul qilingan "Vatan

¹ Кораблева Г.В. Модальность платного образования в России: история, проблемы, современность // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. — 2004. — Т. 3, вып. 3—1. — С. 159–162.

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 9. September 2024

urushi nogironlarini ishga joylashtirish to'g'risida" gi qonuni yangi ishchilarda ommaviy o'qitishni tashkil etish zarurligini ko'rsatdi. Oldingi joyida ishlay olmagan, ammo kuchini frontortida ishlashga bag'ishlashga intilgan shaxslarga yangi mutaxassisliklar zarurati paydo bo'ldi. 1942-yil may oyida bu vazifa ittifoq respublikalarining Ijtimoiy ta'minot xalq komissarliklariga yuklandi.

Xalq Ijtimoiy ta'minot komissarligi ushbu farmonga ko'ra, Vatan urushi nogironlarini qayta mutaxassislikka tayyorlash va Butunittifoq kasaba uyushmalari markaziy kengashi - fabrikada va mahalliy qo'mitalar, korxonalar va muassasalar kengashlarini tuzish, Vatan urushi nogironlarini ish bilan ta'minlash va tayyorlashga ko'maklashishi shart edi.

Bolalar va o'smirlarning katta qismi o'qishga jalb etilmagan. Ushbu holatning aksariyati bolalarning korxonalar va qishloqlarda pul topish uchun ishlashi (25%), maktablarning yashash joyidan uzoqligi (7,6%), kiyim boshning yo'qligi, turmushga chiqish va boshqa vaziyatlar, jumladan nogironlik (65,5%) bilan bog'liq edi.

1952-yilda Ittifoq respublikalari byudjetidan maktab sohasiga mablag' ajratish 1940 yilga nisbatan ikki barobardan ko'proqqa ortdi. Jumladan, O'zbekistonda xalq maorifiga 1940 yilda 30,7 mln (rubl'-so'm) ajratilgan bo'lsa, 1952 yilda bu raqam 81,1 mlnga yetgan (264%ga oshgan)². Ammo bu mablag'lar maktab tarmog'ini to'lik rivojlantirish uchun yetarli emasdi.

Maktablar namunali loyihalarda qurilmagan, aksariyat maktablar oddiy sanitariya holatlariga ham javob bermas edi³. Arxiv hujjatlari, aksariyat maktablarning moddiy ta'mini notinchor ahvolda bo'lib, o'quv shkaflarining yetishmasligi, hatto partalarning kamligi oqibatida o'quvchilarning jipslashib o'tirishlari, qish kunlarida ko'mir bilan ta'minlanmaslik kabi qoniqarsiz holatlar ko'plab uchraganligidan dalolat bermoqda. Qishloq joylarda maktab qurilishi javob bermasdi. Shuningdek, urushning og'ir oqibatlarini yaqqol ko'rsatadigan yana bir misol, respublika umumiy ta'lim maktablari tarmog'i va ulardagi o'quvchilar soni urushdan keyingi besh yil davomida (1945/46 o'quv yilidan 1950/51 gacha) 1940/41 o'quv yili darajasidan pasayib ketgan edi. Garchi SSSR Ministrlar sovetining respublika maktablarida, ayniqsa qishloq joylarda yetti yillik umumiy majburiy ta'limni yo'lga qo'yish haqidagi qarori 1949 yilda rasman joriy qilingan bo'lishiga qaramay, bir necha yillar davomida bu qonun amalda ish bermadi.

² O'zMA. R-94-fond, 5-ro'yhat, 5707-ish, 147-varaq.

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 9. September 2024

Maktablar namunali loyihalarda qurilmagan, aksariyat maktablar oddiy sanitar-gigiena holatlariga ham javob bermas edi³. Arxiv hujjatlari, aksariyat maktablarning moddiy ta'mi- noti nochor ahvolda bo'lib, o'quv shkaflarining yetishmasligi, hatto partalarning kamligi oqibatida o'quvchilarning jipslashib o'tirishlari, qish kunlarida ko'mir bilan ta'minlanmaslik kabi qoniqarsiz holatlar ko'plab uchraganligidan dalolat bermoqda. Qishloq joylarda maktab qurilishiga deyarli e'tibor ham berilmagan. 50-yillarda respublika xalq maorif ministrligi byudjetidan tashqari kolxozlarning hisobiga ham maktab qurilishi boshlangan.

1951-1958 yillar mobaynida respublika kolxozlari tomonidan 107.500 o'ringa mo'ljallangan 1016 ta maktab binosi qurib bitkazildi. Bu esa respublika qishloqlarida maktablarning sonini 2091 ga yetishiga olib keldi, bu 1946 yilga nisbatan 155 ta maktab ko'p edi. Qishloqlarda yetti yillik ta'limni yo'lga qo'yilishi natijasida 1949/50 o'quv yilida 5-sinflarga 57.808, 1950/51 o'quv yilida 111.219 o'quvchi jalb etilgan. Yetti yillik maktablar bilan bir qatorda o'n yillik ta'lim ham rivojlanib borgan.

Bu davrda imkoniyati cheklanganlarning ta'limi bilan bog'liq muammolar talaygina edi. Jumladan, ko'zi ojizlarning ta'limini tashkil etish va ularga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq jiddiy kamchiliklar tufayli 3 mingdan ziyod bu kabi bolalar maktabda ta'lim olish imkoniyatidan mahrum bo'lgan. Shuningdek, ularga kasb o'rgatish ham yaxshi yo'lga qo'yilmagan.

Shu sababdan, SSSR Ministrlar Soveti 1953 yilning 17 yanvarida “Ko'zi ojizlarga ijtimoiy-maishiy xizmat ko'rsatishni yaxshidash chora- tadbirlari to'g'risida” qaror qabul qiladi. Unga ko'ra, ko'zi ojiz bolalar uchun maktablar tarmog'ini kengaytirish, bunday maktablarni darsliklar, geografiya va tarix bo'yicha relefli xaritalar bilan ta'minlash, shuningdek, muassasalarni defektolog-pedagoglar bilan to'ldirish vazifalari belgilandi. Shu bilan birga, ko'zi ojizlar uchun kutubxonalar tarmog'ini kengaytirish ko'zda tutuldi.

Poliomielit pandemiyasiga qarshi kurash kontekstida SSSR Sog'liqni saqlash vazirligi poliomielit oqibatlari bo'lgan bolalar uchun maxsus maktablar yaratish to'g'risida buyruq chiqaradi (1957). Ta'lim vazirligi emas, balki Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan qabul qilingan idoraviy qarorning qabul qilinishiga, shubhasiz, siyosiy muhit yordam berdi. Rasmiy hujjat zarur byudjet mablag'larini ajratish, tibbiyot va pedagogik xodimlarni, ish haqini tasdiqlash va aniq sabablarga ko'ra Moskva va Leningraddagi noyob maktablar uchun ikki yoki uchta binolarni ta'minlash uchun asoslar berdi. To'liq ma'noda bir vaqtning o'zida poliomielitning oldini olish

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 9. September 2024

uchun vaktsina ixtiro qilindi, bu bolalar orasida kasallanishning tez pasayishiga olib keldi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 1959-yildan boshlab poliomielit SSSR hududidan yo'q qilinadi.

SSSRda poliomielit va miya falajiga chalingan bolalar uchun poytaxtning maxsus maktab-internatlari shunday paydo bo'ldi, ularning mavjudligi mintaqalarda shunga o'xshashlarni yaratishga turtki bo'ldi. Masalan, Kiyev Ukraina SSR hududida ham shunday ta'lim muassasalarini yaratishga ruxsat so'ramoqda. Buning asl sabablarini tushunish bizni statistik ma'lumotlardan hayratda qoldirmaslikka imkon beradi: 1959/1960 o'quv yilida respublikada poliomielit va miya falajining oqibatlarini bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar yo'q edi, ammo keyingi sakkiz yil ichida o'n bitta ochildi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 1984/1985 o'quv yilida SSSRda poliomielit va miya falajining oqibatlarini bo'lgan bolalar uchun 67 ta maktab-internat mavjud edi (shu jumladan RSFSRda 34 ta, Ukraina SSRda 12 ta). Savol: "Nima uchun ma'lum tashxisi bo'lgan bolalar soni ko'pligini hisobga olib, qonun chiqaruvchi ular uchun maxsus maktab yaratmaydi?" statistik ma'lumotlar ijtimoiy-madaniy kontekstdan ajralgan holda ko'rib chiqilganda paydo bo'ladi. 1961-yilda SSSR Vazirlar Kengashi "Poliomielit bilan kasallangan bolalarning o'rta maktablarida o'qish muddati to'g'risida" qaror qabul qildi, ikki yildan so'ng SSSR Ta'lim vazirligi "Umumta'lim maktab-internati to'g'risidagi nizomni" tasdiqladi. poliomiyelit bilan kasallangan bolalar uchun maxsus rejim" va faqat 1978 yilda SSSR Ta'lim vazirligi "Poliomielit va miya falaji oqibatlarini bo'lgan bolalar uchun maxsus umumiy ta'lim maktab-internati to'g'risidagi namunaviy nizomni amalga oshirish to'g'risida" buyrug'ini chiqardi. Paradoks shundan iborat ediki, maktablar faoliyatini tartibga soluvchi hujjat ular mavjudligining o'n yettinchi yilida paydo bo'ladi va bundan tashqari, maxsus (tuzatish) maktabi to'g'risidagi hujjatda uning umumiy ta'lim maktabi ekanligi allaqachon belgilab qo'yilgan edi.

SSSR Vazirlar Kengashining "Aqliy va jismoniy nuqsonlari bo'lgan shaxslarni tayyorlash, ish bilan ta'minlash va ularga xizmat ko'rsatishni yanada yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida (1974) aytilgan oliy maktablar borgan sari tabaqalashtirilgan maxsus ta'lim tizimi talablarini to'liq qondira olmadi, sakkiz turdagi maxsus maktablar va o'n besh turdagi maxsus ta'lim bilan pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalarni to'rtta mutaxassislik: surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika va nutq terapiyasi bo'yicha kadrlar tayyorlashni davom ettirgan.

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 9. September 2024

SSSR Vazirlar Kengashining 1975- yil 17- yanvardagi qarori³ kattalar va aqliy va jismoniy nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun umumiy va kasbiy ta'lim, ish bilan ta'minlash, tibbiy, madaniy, maishiy va boshqa xizmatlarni yaxshilashga qaratilgan edi. SSSR Vazirlar Kengashining 1976-yil 10-dekabrda qarori⁴ bilan mehnat qobiliyati cheklangan shaxslarning mehnatidan foydalanish uchun mo‘ljallangan korxonalar, sexlar va uchastkalar tarmog‘ini rivojlantirishga yo‘naltirilgan edi. 1970-yillarda. SSSRning nogironlarga nisbatan huquqiy siyosatining ustuvor yo‘nalishi nogironlarning jamoat tashkilotlari va ushbu shaxslar mehnatidan foydalanadigan korxonalar uchun soliq imtiyozlarini belgilash edi. Xususan, Vazirlik tasarrufidagi nogironlar uylari ustaxonalari, maktab-internatlar, kasb-hunar maktab-internatlari va nogironlar kasb-hunar maktablari, ko‘zi ojizlar jamiyatlarining o‘quv-ishlab chiqarish korxonalari hamda ko‘zi ojizlar o‘quv-ishlab chiqarish korxonalari. Ittifoq respublikalarining ijtimoiy ta'minotlari o‘z ishlab chiqarishlari bo‘yicha ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotish bo‘yicha aylanma solig‘idan ozod qilindi⁵, nogironlarning jamoat tashkilotlari, ularning muassasalari, ta'lim va ishlab chiqarish korxonalari va birlashmalari daromad solig‘idan ozod qilindi⁶.

Yigirmanchi asrning 80-yillariga kelib SSSRda nogironlarning ta'limi to‘g‘risidagi asosiy qonun yo‘q edi. Sovet davrining ta'limga oid asosiy hujjatlari: RSFSR Xalq Komissarlari Kengashining "Aqli zaif, kar-soqov va ko‘r bolalar va o‘smirlarni tarbiyalash va o‘qitishni kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori (1927), SSSR Markaziy Qo‘mitasining qarori. Bolsheviklar (bolsheviklar) Butunittifoq Kommunistik partiyasi "Umumiy majburiy boshlang‘ich ta'lim to‘g‘risida" (1930 yil iyul), SSSR Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi va Xalq Komissarlari Sovetining "Umumiy majburiy boshlang‘ich ta'lim to‘g‘risida" gi qarori (1930 yil avgust), buyrug‘i, SSSR Xalq Maorif Komissarligining "Jismoniy nuqsonlari bo‘lgan, aqli zaif va nutqi zaif

³ О мерах по дальнейшему улучшению обучения, трудового устройства и обслуживания лиц с дефектами умственного и физического развития : постановление Совета министров СССР от 17.01.1975 № 50 (Документ опубликован не был)

⁴ О дополнительных мерах по улучшению организации профессионального обучения и трудового устройства инвалидов : постановление Совета министров СССР от 10.12.1976 № 1010 // Свод законов СССР. 1990. Т. 2. С. 754-10

⁵ Об утверждении Положения о налоге с оборота : постановление Совета министров СССР от 30.06.1975 № 572 // СП СССР. 1975. № 17. Ст. 108. Учебно-производственным предприятиям Общества слепых и учебно-производственным предприятиям для слепых, находящимся в ведении министерств социального обеспечения союзных республик, льгота предоставлялась при условии привлечения ими полноценной рабочей силы в количестве, не превышающем 50% общей численности лиц, работавших на этих предприятиях

⁶ О подоходном налоге с кооперативных и общественных организаций : указ Президиума Верховного Совета СССР от 01.03.1979 ; с изм. и доп. // Свод законов СССР. 1990. Т. 5. С. 455.

(nutq) bolalar va o'smirlar uchun umumiy majburiy boshlang'ich ta'limni joriy etish to'g'risida" (1931 yil iyun) qarorlar - yagona ta'lim dasturlari faoliyatini birlashtirgan . Umumiy ta'lim nogironlar uchun majburiy emas, balki ittifoq respublikalari uchun maslahat harakteriga ega bo'lib qolaverdi.

Xulosa qilib aytganda ta'lim sohasida nuqsoni bor bolalarni tarbiyalash, ta'lim berish va sog'lig'ini muhofaza qilishda masalalari hukumat e'tiborida bo'lgan. 1920-yillarning o'rtalaridan boshlab, ko'zi ojiz, kar-soqov va aqli zaif bolalarni o'qitish va tarbiyalash, ular o'rtasida savodsizlikka barham berish bo'yicha faol ishlar boshlangan. Shu maqsadda nuqsoni bor bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maxsus ta'lim va tarbiya muassasalari tashkil etilgan.

Biroq, imkoniyati cheklangan shaxslar uchun tashkil etilgan ushbu maktablarning ko'pchiligi elementar qulayliklarga ega emas edi, ko'pincha bolalar moslashtirilgan binolarga joylashtirilgan. Shunga qaramasdan, jismoniy nuqsoni bor va aqli zaif bolalarni o'qitish borasida amalga oshirilgan ishlarni ijobiy baholash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 320 b.
2. O'z MA. R-94 fond. O'zbekiston SSR Ma'orif ministrligi.
3. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. – М.: Учпедгиз, 1955. – 440 с.
4. Темур тузуклари. Форсчадан А.Соғуний ва Ҳ. Кароматов таржимаси. –Тошкент: F.Фулум, 1996. – 160 б.
5. Nussbaum, Martha C. Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism. *Political Theory* 20(2): – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1992. – P.202–246.
6. Pritchard, James B., In the Ancient Near East: Volume II. A New Anthology of Texts and Pictures. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1958. – P. 220–221.
7. United Nations Statistics Division. . *Summary statistics: Uzbekistan*. Retrieved from <https://data.un.org/CountryProfile.aspx?crfName=UZBEKISTAN>
8. YUNESCO: Jamiyatga va inklyuziv ta'limga muhtojlarga qaratilgan Dastur. – 1994

9. Адилова З.Д., Хонтураев Б.А. Ўзбекистон Республикасида инклюзив таълимга эҳтиёжни аниқлаш: муаммо ва ечимлар. Ахборот-таҳлилий маълумот. – Т., 2019. – 42 б.

10. Акимова О.И. Инклюзивное образование как современная модель образования лиц с ограниченными возможностями здоровья // Инклюзивное образование: методология, практика, технология. – 2011. Материалы международной научно-практической конференции 20–22 июня 2011

**Research Science and
Innovation House**